
Nikola Kovač

Šta je politički roman

Osoben pripovjedački oblik

U XX vijeku nastao je politički roman kao pripovjedački oblik sa novim i osobenim žanrovskim svojstvima. To nije ni roman s tezom u kome je fikcija podređena ideologiji, ni roman ideja koji tretira moralna i metafizička pitanja. Treba ga razlikovati i od angažovanog romana, koji se u mnogim tačkama približava romanu s tezom, jer u prvi plan stavlja zauzimanje političkih stavova, kojima osigurava postojanost i autoritet.

Šta je politički roman? Mnogo je lakše formulisati šta nije politički roman, kao što smo to uradili specifikujući ga u odnosu na srodne žanrove. Nastavljajući sa negativnim određenjima, smatramo da se politički roman ne svodi na osudu određene politike ili na evociranje neke političke situacije budući da autor političkog romana, prije svega, raščlanjuje mehanizme političkog djelovanja izvan svakog pragmatizma i partijske pristrasnosti. Stoga je, za razliku od angažovane književnosti, predmet političkog romana više politika kao sistem djelovanja nego politika kao ustanova. Više kao sinteza sistema odnosa nego opis situacije, politički roman najčešće artikuliše sukob između individualnih zahtjeva i kolektivne represije. Sagledavajući u kritičkom kontekstu moralnu i egzistencijalnu situaciju čovjeka suočenog sa normama i prinudama sistema čiji je cilj da podredi pojedinca svojim potrebama i da ga prisposodi svojoj slici, politički roman, u stvari, tematizuje borbu bića sa vlašću. Njegov protagonist je žrtva sistema koji je sam stvorio. Dezigniran kao žrtva u sukobu koji ne može ni izbjeći ni razrješiti, on svjedoči o vaskrsavanju fatalnosti, u antičkom smislu te riječi.

Stoga se i poređenje između političkog romana i duha tragedije nameće kao neminovnost. Ako tragedija predstavlja čovjeka u sukobu sa izuzetnom sudbinom koja ga pritiska sve do neizbježnog razrješenja, politički roman evocira situaciju ispunjenu sukobima i polarizovanim antagonizmima u kojima je čovjek dezigniran kao žrtva, bez zaštite, unaprijed poražen. Ali ta moderna tragedija kakav je, izgleda po mnogo čemu, politički roman ne

---

pruža čak ni šansu da se život pretvori u sudbinu: ona samo pothranjuje antagonizam između individualnih aspiracija i anonimnih prinuda koje nameće Zakon.

U XX vijeku, koji s pravom možemo smatrati “epohom politike”, da se poslužimo terminima Žilijena Bende¹, nastaje poseban oblik romana koji razotkriva tragove zarobljenog političkog uma i osvjetljava ljudsku dramu koja iz te situacije proizlazi. Bilo da prati avanturu pojedinca ili da opisuje stanje kolektivnog duha, romanopisac oblikuje atmosferu užasa koji uništava svaku individualnu inicijativu i ukida svaku mogućnost akcije kao i svaku nadu u spas protagonista romana. Tako se hronologija događaja transformiše u hroniku ranjene duše.

Realnost političkog svijeta obuhvata odnose između pojedinca i zajednice, između vlastodršca i podanika, između sluge i gospodara, kao i njihove uzastopne preobrazbe. Društvo, sa svojom dinamikom i svojim kontradikcijama, oscilira između nade i rezignacije: politički roman zamišlja društvo kao institucionalizovanu Prirodu. Pojedinaac, međutim, vezan za zajednicu, privržen svojim zahtjevima za autonomijom, prinuđen je da prihvati obaveze društvenog života, čak i kad su one okrenute protiv njegove lične slobode. Pojedinaac je, dakle, u spregu dvostrukog sistema zahtjeva: da odbrani svoju ličnu nezavisnost i da očuva svoje društveno biće, drugim riječima – da potvrdi svoju različitost u skladu sa normama Zakona. U tom smislu pisac artikuliše glas ljudskog otpora protiv nasilja i smrtonosne ili alijenantne prakse u službi ideologije i vlasti. Stoga politički roman nastaje uvijek kad su individualna prava dovedena u pitanje ili ugrožena terorom i proizvoljnim odlukama. Pripovijedanje tu nije svedeno na opis stvarnosti ili angažovanje junaka u prilog neke teze; ono se rađa iz egzistencijalne aporije u kojoj su sukobi neizbježni i nerazrješivi u isti mah.

Romanopisac ne prihvata ulogu tumača nekog filozofskog, socijalnog ili ideološkog projekta; naprotiv, on se identifikuje sa čovjekovom životnom dramom. Njegov “angažman” se iscrpljuje otkrivanjem univerzalnog značenja lične sudbine ili pojedinačnog slučaja. U političkom romanu oživljavaju nesigurnost, strepnja i izbezumljenost čovjeka-subjekta suočenog sa mehanizmima koji mu ugrožavaju slobodu. Tu je romaneskni prostor zatvoren svijet, podređen ukazima dirigovanog mišljenja ili represivne prakse. Svijet više nije “polje mogućeg”, kao što je to često slučaj u romanu, nego pozornica okrutnih sukoba, u kojima pravo jačega i logika kolektiva trijumfuju nad pravom pojedinca i ličnim vrijednostima. Stoga, održavajući

---

¹ J. Benda, *La Trahisons des clercs*, Grasset, 1977 (1927), str. 183.

---

neumoljivu klimu terora, politički roman izbjegava retoriku predubjeđenja u službi unaprijed postavljenih teza. On ne predlaže ni razrješenje problemâ ni odbranu moralnih stavova: cilj političkog romana je da predstavi ljudsku dramu unutar jedne bezizlazne situacije. On ne konstruiše ni idealni lik junaka, već samo svjedoči o nepremostivom rasponu između individualne moći i institucionalnog mehanizma, između ličnih osjećanja i imperativa vlasti. Ako politički roman dovodi u pitanje totalitarne modele, njegovi narativni registri osciliraju između rezignacije i nade, nihilizma i utopije, realističkog koncepta i vizionarskih predstava.

Dva retorička modela

Politički roman otjelovljuje dva glavna retorička modela – svjedočenje i osporavanje. Ako se svjedočenje nameće pred brutalnošću realnih činjenica koje su u osnovi totalitarnog svijeta, osporavanje se javlja kao etički odgovor na nasilje. Prvo potvrđuje da je čovjek sveden na granice svoje historijske situacije u kojoj mu je dodijeljena uloga svjedoka; drugo podrazumijeva prag tolerancije ispod kojeg je svaki ustupak neprihvatljiv. Romanopisac se ne zadovoljava da bude samo “stenograf društva” (Balzak): njegov položaj se nalazi na sjecištu represivnih sila i žrtava te represije. Osporavanje nije ideološka pobuna (kao u Malroovim *Osvajačima* ili *Ljudskoj sudbini*) ni metafizička (kao u *Don Kihotu* ili Kamijevoj *Kugi*); njegovi izvori su etičke prirode: ono štiti moralni integritet lika i opravdava njegovo postojanje. Ono se javlja svaki put kad duh Sistema dovodi u pitanje slobodu i prava koja omogućavaju njeno ispoljavanje. Borba koju protagonist političkog romana vodi za istinu, kao i njegovo žrtvovanje na kraju te borbe u koju je uključen kao gubitnik, nije zalog pukog sticaja okolnosti. Osporavanje je, dakle, manje politički čin nego što je gest moralnog osvješćenja kojim čovjek opravdava svoje postojanje i nastoji da mu odredi smisao. U tom smislu politički roman ustaje protiv prijetećih snaga savremenog svijeta i potvrđuje se kao tumač čovjekove sveopšte drame, u kojoj pojedinac ne prestaje da se pita o smislu svoje pobune. Politički roman je svjedočanstvo o svijetu skoncentrisanom oko unaprijed utvrđenih okolnosti i podložnom stalnoj neravnoteži u odnosu snaga. Romanopisac ne pribjegava hronici običaja ili društvenih zbivanja, ne opisuje ni “prizore iz života”: on osvjetljava likove na otvorenoj sceni, razapete unutrašnjim sukobima, suočene sa represivnim mehanizmom, koji im ne ostavlja ni minimalnu mogućnost da djeluju ili da izraze svoju volju.

Egzistencijalna situacija koju artikuliše politički roman je bezizlazna. Kraj junaka je tragičan, a tekst romana ne nudi nikakvu perspektivu. Kulise ostaju i kad je predstava završena. Tragedija je neizbježna jer se početne

---

datosti ne mijenjaju, bilo da je riječ o zatvorskom svijetu u kome protagonisti očekuju izvršenje smrtno kazne (Kafkin *Proces*, Kamijev *Stranac*, Kestlerovo *Pomračenje o podne*, Andrićeva *Prokleta avlija*, Solženjicinov *Arhipelag Gulag*), ili o padu ideologija (*Djeca Arbata* Anatolija Ribakova, *Osvajanje vlasti* Česlava Miloša, *Gubitnik* Đerđa Konrada, *Grobnica za Borisa Davidoviča* Danila Kiša), ili o sudbinama “raseljenih lica”, revolucionara, “pravednih” sukobljenih sa nemilosrdnim policijskim aparatom (Pasternakov *Doktor Živago*, Malroova *Ljudska sudbina*, Grosmanov *Život i sudbina*, Selimovićev *Derviš i smrt*). Tragično osjećanje koje prožima tu atmosferu sužanjstva i očaja utoliko je snažnije što su likovi savršeno svjesni svog bliskog kraja, dok njihovi mučitelji, zaokupljeni procedurom i pravilima, nastavljaju svoj sramni posao u ime Partije, državnog razloga ili ubilačke utopije. Ta egzistencijalna bezizlaznost i tragično osjećanje koje ona rađa čine osnov moderne političke mitologije koju romanopisac nastoji da predstavi. Raznovrsnost romanesknih vizija, od apologije subjektivnosti do vizije raščlanjenog svijeta, predstavlja široku lepezu postupaka kojima se pisac služi u pristupu pojedincu, društvu ili historiji. Zahvaljujući igri slikâ, situacijâ, promjenâ dekora i svim drugim lukavstvima kojima pribjegava, pripovjedač baca svjetlo na iskušenja ljudskog života, na paradokse akcije, na rušenje ideala. Angažman romanopisca ne proističe, dakle, iz njegovih ideoloških stavova, nego je rezultat konkretne egzistencijalne situacije.

Politički roman raskrinkava strateške poteze kojima zvanične vlasti ovlađavaju svakodnevnim životom, razotkriva skrivene oblike njihovog prurušavanja i suptilna sredstva uticaja koja primjenjuju u svojoj praksi. Jer, najčešće, niko ne uspijeva da odgonetne ni pokretače ni razloge njihovog djelovanja prije nego što se sukobi sa njihovim posljedicama ili njihovim mehanizmima. Čak ni veliki ideološki i finansijski tokovi ne daju se sagledati u punoj svjetlosti prije nego što dođe do eksplozije sukoba ili krize. Uspion nacionalističkih ideologija ili svjetske monetarne spekulacije, na primjer, predstavlja specifičan način monopolisanja odnosa snaga u kojima politički roman otkriva istu tragičnu situaciju kao i kad se pojedinac nalazi u totalitarnom režimu: sredstva su drukčija, ali zatvor, ovdje bez rešetaka, ostaje sagrađen od istog materijala. Varvarstvo je samo promijenilo stil. Zahvaćen tom ubilačkom logikom čovjek ne uspijeva da svoju volju suprotstavi realnostima života, kao što ni događajima kojima je zahvaćen ne može da odredi ljudsku mjeru, pa čak i kad je riječ o događajima u koje je uvučen mimo svoje volje: on jedino uspijeva da dovede u pitanje velike sisteme koji ignorišu ili izopačuju svaku etičku normu. U tom smislu politički roman odgovara na pobunu ugnjetenih koji prizivaju političku ili socijalnu pravdu. Ali, koliko god razotkriva represivne mehanizme, isto

---

toliko svjedoči o iluzornom karakteru svake akcije koju pojedinac preuzima za svoje oslobođenje. Ta ambivalentnost romanesknog govora odgovara suštinskom paradoksu političkog života: kreator odnosa i vrijednosti Sistema, čovjek najzad i sam postaje njegov podanik, njegova puka kreatura. U tom neprestanom međuodnosu između individualnih težnji i kolektivnih interesa, između želje za samostalnošću i imperativnog naloga za potčinjavanjem, romanopisac pronalazi antropološke dimenzije političkog svijeta.

Politički roman je, dakle, estetska i moralna reakcija usmjerena ka traganju smisla čovjekovog tragičnog položaja u svijetu prinude i nasilja. Kao kritika svijeta manipuliranih vrijednosti, politički roman raskrinkava mehanizme koji reduciraju biće na nivo instrumenta vlasti, ustajući protiv kolektivnog potčinjavanja i zalažući se za zaštitu individualnih prava nasuprot totalitarnoj praksi ideologije. Pobunjeničko čedo političke svemoći, on se zalaže za vrijednosti koje određuju smisao čovjekovog angažmana za ljudsko dostojanstvo.

Politika i roman

Ljudski svijet i društvene ustanove su u tolikoj mjeri bliski i međusobno zavisni da romaneskna fikcija i vještina upravljanja sadrže brojne zajedničke tačke. Odnosi uspostavljeni između čovjeka i političkog sistema nedvosmisleno potvrđuju da se roman i politika uzajamno ne isključuju.

S druge strane, duh političke akcije ne ograničava se samo na ustanove: on dobija svoj pravi smisao i postiže puni efekat samo kad povjeruje da je ovladao voljom svakog pojedinca. To znači da roman, čak i kad je udaljen od političkog sistema, ne može izbjeći njegov snažan uticaj. Politika prekoračuje u područje romanesknog nakon što ostavi dubok trag u čovjekovom životu, utičući na njegov položaj, njegovo ponašanje, njegove reakcije. I, zaista, politički koncepti i mjere ostaju utopijski i neprimjenljivi dok se ne potvrde u praksi kao akciono načelo koje direktno angažuje čovjekovo biće. Stoga su odnosi između romana i politike logični i opravdani, budući da je čovjek njihov medijator, a društvena zajednica izvor njihova života kao i okvir njihove akcije.

Povezanost romana i politike nije ni formalna ni privremena, nego je suštinska i trajna. Suštinska, jer politika dobrim dijelom određuje ljudsko biće, njegovo ponašanje i njegove manifestacije, to jest polazište svake romaneskne zamisli. Trajna, zato što politika oduvijek obilježava čovjekov položaj u zajednici i što su društvo i pojedinac nezamislivi izvan političkog

---

odnosa, koji se u romanu artikuliše kao moralna i psihološka drama. Ukratko, međusobni odnos između romana i politike, kao i između čovjeka i društva, proizlazi iz suštine njihova bića i zajedničke potrebe da obuhvate najširi krug pojedinaca i da njihove odnose predstave kao permanentnu tenziju koja je u osnovi lične i socijalne drame.

Dovođenje u međusobni odnos politike i romana ne podrazumijeva i uzajamnu zavisnost ideoloških načela i romaneskne fikcije. Štaviše, njihove respektivne razlike ne svode se samo na specifičnosti romanesknog i ideološkog pisma, nego obuhvataju i ukupnost njihovog svijeta ideja i sistema vrijednosti. Najzad, politika je u romanu samo kristalizacija zbivanja vezanih za čovjeka, a ne i njihov predmet i sadržaj. Ali ono što ih povezuje sadržano je u iskonskoj težnji čovjekovog političkog bića da u realnosti životnih odnosa, uprkos svim preprekama, prepozna elemente racionalnosti i sklada. Roman je, sa svoje strane, duhovna avantura u kojoj autor traži imaginarni prostor da fiksira svoje snove i oblikuje svoje opsesije. U tom smislu, jedan dio bića je upućen, po prirodi svog određenja, na prostor političke akcije kao privilegovano područje potvrđivanja svojih suštinskih svojstava. Na isti način čovjek i u romanu traga za višim duhovnim i moralnim poretkom, tj. vrednosnim odnosima koje i politika proklamuje kao cilj svog angažmana. Iz toga izvlačimo zaključak da u imaginarnom svijetu romana, kao i u utopijskoj projekciji svijeta, čovjek vidi izazov svog duhovnog i moralnog bića, ali i nezajazivu potrebu da izmijeni svoj položaj u svijetu.

U najširem značenju riječi, politički roman rezimira dramu pojedinca izloženog represiji totalitarnog režima. Roman zanemaruje sve što se odnosi na sistem i poredak, na njihovu organizaciju i funkcionisanje. Politiku u romanu ne treba izjednačavati sa društvenom satirou, koje se ovaj žanr, kao izraz kritičkog mišljenja, ne može odreći. Satira, međutim, ne izražava suštinu čovjekove situacije u kojoj je pojedinac prisiljen da bira a, zatim, da trpi posljedice svog izbora. Ljudska drama se ispoljava kao sukob misli i akcije (*vita contemplativa* – *vita activa*), sukob čiji odjek odzvanja u dubini naše duše. Zato treba praviti razliku između politike kao socijalno-istorijske pojave i politike kao moralnog i egzistencijalnog iskušenja: u prvom slučaju politika je stvar ličnog izbora i slobodnog opredjeljenja između različitih ideoloških programa; u drugom – nužnost nerazdvojna od čovjekove istorijske situacije. Ta distinkcija određuje i razgraničava područje djelovanja sociologa politike i pisca političkog romana. Niko, naravno, ne osporava opreke koje postoje između političke prakse i romaneskne fikcije, ali samo ih roman uspijeva oblikovati kao živ i autentičan svijet. Romanopisac artikuliše životnu stvarnost i individualna stanovišta u velikim istorijskim prevratima,

---

ne svodeći ih pri tome na zajednički ideološki imenitelj; opštim uzrocima se ne objašnjava drama pojedinačnih situacija.

Imajući na umu odnose između pojedinca i društva, kao i sve odjeke koji u ljudskoj duši izazivaju promjene nastale u društvenoj zajednici, politički roman ne odstupa od klasičnog obrasca dvostrukog dijalektičkog sprega između pojedinca i društva, između istorije i njene imaginarne projekcije. Mijenjaju se, naravno, samo načini predstavljanja i izražavanja. Politički roman, međutim, insistira na nužnosti tog odnosa i neizbježnosti te veze. Stoga on odnos snaga i njihovu tenziju shvata kao sliku čovjekove situacije i sudbinski okvir njegove egzistencijalne drame. Prije svega, ljudski život, sa svim obiljem zahtjeva, podložan je, u političkom romanu, restrikcijama koje nameće autoritarni režim, dok individualne reakcije ne prekoračuju okvire utvrđene praksom tog režima. Najzad, svi pokušaji junaka, računajući i njegovo žrtvovanje, svedeni su na borbu za očuvanje moralnog integriteta ličnosti.

Tematski i kompoziciono, politički roman je određen situacijom čovjeka-zatvorenika, odsječnog od svijeta, zatočenog u svijetu terora. U tom smislu politički roman artikuliše situacije koje se direktno odnose na čovjeka, a ne na logiku sistema, na zloupotrebu političkih mjera, a ne na njihove doktrinarnе temelje. Njihovo polazište je pojedinac suočen sa deformacijama sistema, u sukobu između izvorne slobode i kršenja prava koje monopolise vlast; to je perspektiva u kojoj ne postoji politička vlast koja ne teži da proširi svoj uticaj i da se nametne kao jedina istina, kako su to isticali brojni mislioci od Monteskeja do Kamija. Stoga veliki istorijski prevrati ne mijenjaju u osnovi ni karakter ni obim ljudske drame. Čovjekovo suočenje sa iskušenjima svog vremena i ustanovama društva je konstantna pojava u odnosima između pojedinca i zajednice, bilo da se radi o totalitarnom ili liberalnom sistemu. U prvom slučaju, apsolutni principi zamjenjuju svaki oblik demokratske vlasti, a u drugom, demokratija je stavljena u službu centara moći. Kafkin i Kamijev junak (u *Procesu* i *Strancu*) doživljavaju istu sudbinu bez obzira što je Jozef K. žrtva sistema iracionalnih odnosa, a Merso žrtva svjesnog deformisanja istine. U oba slučaja sistem se uzdiže kao mjera i granica čovjekovog intimnog svijeta. Sve ljudsko je u funkciji sistema, bilo da taj odnos podređenosti čovjek prihvata sa rezignacijom ili da mu se suprotstavlja. Čovjek je podložan kriterijima koji su mu nametnuti spolja, uprkos njegovom iskustvu i protiv njegove volje. Stoga politiku u romanu shvatamo kao sudbinsku mjeru čovjekovog postojanja.

Krah ideala i ideologija

Politika u romanu započinje tamo gdje prinuda dobija karakter neopozive odluke, kad čovjek više ne može izmijeniti prirodu svojih odnosa sa ustanovama društva. To nas navodi na zaključak da suštinske datosti bića u totalitarnom svijetu poprimaju tragičan karakter. Od svog stupanja u arenu društvenih zbivanja, čovjek je potpisao neopozivi pakt sa đavolom. Za junaka političkog romana stvarnost nije neposredna i spontana datost. Glavne akcione linije se spajaju i povezuju diktatora i podanika, isljednika i optuženog, "jogija" i "komesara", instrumente vlasti i obezličnog pojedinca, svedenog na puki "slučaj". Na taj način politički roman slijedi proces degradacije odnosa među ljudima pretvorenim u automate, podložne autoritetu vlasti. Ispitujući unutrašnji prostor koji razdvaja žrtvu od dželata, politički roman svjedoči o posvemašnom razočarenju koje je izazvao krah ideala i ideologija. Velike ideje koje su pokretale revolucionarne tokove degenerisale su se u znamenja diktature.

Tim činom tragične sublimacije politički roman se uzdiže iznad sistema totalitarne vlasti kao što se legenda uzdiže iznad istorije. Roman se tako konstituiše kao traganje za mogućim smislom s onu stranu smrtonosnih prizora nastalih pod okriljem režima. S tog stanovišta politički roman je potvrda onih emancipatorskih vrijednosti, čak i u slučaju kad njihovi branioci ne dožive njihovo ostvarenje. Zahvaljujući tom elanu prevazilaženja, roman oblikuje stvarnost života kao fiktivnu istoriju, kao hroniku onih vrijednosti koje nadživljuju sistem.

Romanopisac ne gaji iluzornu želju da može izmijeniti tokove istorije: zaokupljen čovjekom, on svjedoči o njegovom tragičnom iskustvu koje se u istoriji uvijek obnavlja kad je na djelu sistem nasilja sa neograničenim ovlaštenjima. Okrenut prema realnosti života i razdiran čovjekovom dramom, romanopisac osvjetljava one sukobe u kojima pojedinac, suočen sa vremenom i sa smrću, gubi i posljednju iluziju o autonomiji svog privatnog bića i nadu u mogućnost spasa. Pred neminovnostima istorije i ideološkim nasiljem, romaneskna fikcija brani posljednja uporišta nade i sna.

Kao što su prinuda i nasilje bitno obilježje odnosa između čovjeka i ustanove, tako su i čovjekove reakcije na socijalne i istorijske potrebe glavna tema političkog romana. Tu tajanstvenu vezu između okrutne realnosti svijeta i čovjekovog tragičnog osjećanja, između istorije i sudbine, uspostavlja politika. Politički roman nije, dakle, priča o funkcionisanju sistema. Kad bi se sveo na tu misiju, roman bi svoju egzistencijalnu semantiku zamijenio deskriptivnim i poučnim didaktizmom. Romanesknii prostor se oblikuje kao

---

sinteza društvene realnosti u kojoj ideološke sile na najdirektniji način angažuju čovjeka kao subjekat i objekat političke prakse. Roman drži na okupu antinomijski suprotstavljene opreke koje sačinjavaju društvenu stvarnost, kao i kontradikcije na kojima počiva čovjekova ljudska situacija. Budući da je vezan za svoj društveni status, čovjek ne može izbjeći sukobe sa silama koje su u samoj osnovi njegove ljudske drame. Sistem totalitarne vlasti zatvara se nad čovjekom kao njegov sudbinski krug.

Ma koliko da je zaokupljen čovjekom i njegovom tragičnom sudbinom, politički roman ne ignoriše ni analizu ustrojstva političkih odnosa ni načela društvene organizacije; ali romanopisac u njima, prije svega, traga za ljudskim vrijednostima i mogućnostima za potvrdu slobode. Politika se, pak, oslanja na razloge koje diktira praksa, ne zanemarujući pri tome ni projekte dugoročne ideološke strategije. U oba slučaja, riječ je o stvarnosti koja je data u njenom realnom ili idealnom vidu – kao životna praksa ili njena planska projekcija. Roman, naprotiv, čak i kad se oslanja na stvarnost, stvara svijet mogućih odnosa i virtuelnih vrijednosti. Određenje pojma stvarnosti predstavlja osnovnu vododjelnicu između imaginacije i ideologije, između umjetnosti i politike. U politici su realnost i istina normativne kategorije u službi pragmatičnog uma. Roman se ne zadržava na iskustvima koja crpi iz realnosti ili iz neke date istine; čak i kad polazi od iskustva, on se od njega udaljava. Odnos romanopisca prema stvarnosti ne zasniva se na iskustvu i ilustraciji, nego na upitnosti i invenciji. Drugim riječima, u suočenju sa realnošću pisac se ne oslanja na neki naučni, filozofski ili religijski koncept koji bi mu poslužio kao teorijski okvir za mogući model svijeta. Romanopisac konstruiše svijet u kome se akteri pitaju o smislu svog ponašanja i granicama svoje akcije. Političar se drži činjenica da bi suzio polje neizvjesnosti i sumnje; romanopisac, dajući istini ljudsko lice, dovodi u pitanje svaki sistem koji ugrožava prava čovjeka na autonomiju svog mišljenja i na slobodu svog angažmana.

Problematizujući situaciju čovjeka-u-sistemu, roman predočava sukobe koji proizlaze iz osjećanja podređenosti, iz zavisnosti od odluka čiji su mu nosioci nepoznati, a razlozi neprihvatljivi. Radi se, dakle, o sukobu dva principa čiji se antagonizam ne može ni zaobići ni savladati. To nije puki sukob suprotstavljenih strana čiji bi učesnici slobodno birali oružje; to je drama konačnog i nemilosrdnog obračuna sa suparnikom. Žrtva je unaprijed određena i oko nje se prostor stalno sužava što se omča više steže. U toj borbi i nema prave borbe; postoje samo snage nasilja u službi ritualnog žrtvovanja. Tragično osjećanje se rađa iz svijesti o krhkosti postojanja, o proizvoljnosti koja vlada u svim segmentima života.

Politički roman tematizuje svojstva i reakcije prožete nepomirljivim krajnostima: rigorizam sistema i spontanost individualnog čina, politički pragmatizam i slobodna volja pojedinca. Ovi antagonizmi, krajnje zategnuti i brutalno suprotstavljeni, ne ostavljaju ni minimum prostora za individualnu akciju, nego služe kao okvir statičnog poretka i nepromjenljivih odnosa. Junak romana i ne odmjerava svoje snage sa društvom, ne stupa u borbu za potvrdu svojih ljudskih vrijednosti i trijumf svojih ideala; on je satjeran u zatvoren prostor, izložen torturi i smrtnim prijetnjama. Njegova priča ne slijedi tokove događanja; njegov cilj nije da rekonstruiše prošlost ili da odredi svoje mjesto u svijetu. Njegov egzistencijalni prostor je ograničen imperativima situacije, podređen logici torture.

Ma kako da je vezan za društvo i njegove ustanove, politički roman ne tretira problem organizovanih grupa, nema u vidu ni *demos* ni *polis*. U tom smislu politički roman nije intelektualna konstrukcija u službi ideje ili ideološkog opredjeljenja. Štaviše, roman zanemaruje lutanja dnevne politike budući da niti propagira neki ideološki koncept niti zagovara neku tezu.

Sudbina političkog romana ne može se porediti sa situacijom apologetskog ili angažovanog romana. Ako su iscrpljeni istorijski, socijalni i psihološki obrasci skupa sa ideološkom matricom iz koje je nastao tradicionalni roman, nije isti slučaj i sa političkim romanom nakon pada totalitarnih sistema, što samo potvrđuje da politički roman nije isključivo vezan za postojanje tog sistema. Jer, čovjek je, kao *zoon politikon*, nezamisliv izvan političkog sistema, a nijedan sistem, bez obzira na karakter demokratije i stepen garantovane slobode, nije definitivno ukinuo opasnost od mogućih deformacija i zloupotreba. Stoga, politički roman ne iščezava s nestankom totalitarne ideologije, upravo zato što čovjekovu slobodu u svakom trenutku ugrožavaju mehanizmi monopola vlasti.

Misija političkog romana ne svodi se na kritiku i demistifikaciju vlasti; on proširuje krug posmatranja i analize, osuđuje paradoksalnu situaciju u kojoj razlika u moći vodi ka tragičnom razrješenju sukoba između pojedinca i ustanova. Politički roman predočava ambiguitet ljudske situacije, skupa sa svom težinom neopozivih odluka koje ta situacija sadrži: čovjek je u isti mah tvorac sistema i njegova žrtva. Žrtve su, u stvari, jedini svjedoci sukoba sa društvom. Politički roman je stoga dramatisovani jezik sukoba u kome čovjek ne može dokazati svoju istinu ni opravdati svoje razloge. Junak političkog romana ne izaziva svijet niti sa njim odmjerava snage s neizvjesnim ishodom borbe; on je zatečen svršenim činom, koji se na životnom horizontu diže kao fatalna prepreka. Stoga u toj vaskrsloj fatalnosti vidimo suštinu drame modernog čovjeka i obnovljeni izvor političkog

---

romana. Za razliku od socijalnog ili historijskog romana, politički roman ne pruža ni najmanju šansu svom junaku i smatra da je njegova igra unaprijed izgubljena. Dok su u XIX vijeku pokretači romaneskne radnje proizlazili iz dinamike socijalnih promjena i individualne drame protagonista, u političkom romanu XX vijeka svi sukobi su zaustavljeni i okamenjeni u svom nepokretnom antagonizmu – bez popuštanja i bez spasa. Odnos između pojedinca i sistema dosegnuo je stepen tragičnog iskustva.

Roman s tezom

Kao što ne zagovara neki ideološki koncept i ne pokušava dokazati valjanost nekog pogleda na svijet (poput romana Apton Sinklera ili Maksima Gorkog), politički roman ne brani ni tezu, bez obzira da li pripada ideološkom, alegorijskom ili utopijskom žanru (Zamjatin – *Mi*, Haksli – *Vrli novi svijet*, Orvel – 1984). Struktura političkog romana sačinjena je od slijeda potresnih slika, što potvrđuje da njegova književna funkcija nije svedena na nivo ideoloških intencija. Ni slike, ni likovi, ni situacije nisu puka ilustracija načela nekog političkog ili filozofskog programa. Istina, politički roman, kao književni izraz antidogmatskog duha, uključuje se u tokove “kritičke književnosti” u smislu u kome svaki odnos prema društvenoj stvarnosti pretpostavlja neku ideološku konotaciju. Ali, ako kritička književnost pristupa stvarnosti i istoriji sa ideološkog stanovišta, politički roman je, naprotiv, subjektivni oblik kritičke svijesti u službi demistifikacije vlasti i ideologije.

Na osnovu te kritičke i demistifikatorske misije, politički roman se potvrđuje kao umjetničko svjedočanstvo o apsolutizovanju lažnih vrijednosti i kultu posvećenih autoriteta. On otkriva naličje zloupotrebe istine i pravde, staje na stranu žrtava protiv tumača dirigovanog mišljenja, a na etičkom i pravnom planu suprotstavlja individualnu moralnu svijest normativizmu proklamovanih vrijednosti. Slijedeći tu liniju moralne refleksije, politički roman utvrđuje identitet onih pokreta i opredjeljenja koji završavaju u nekoj vrsti ideološkog ili nacionalističkog mita, negirajući prava čovjeka a dajući prednost ustanovama. Svjestan svoje dvostruke misije – kao hroničara epohe i svjedoka ljudske drame, romanopisac, u velikom spektaklu događajne istorije slijedi tragove intimne istorije bića, koja, zahvaljujući imaginaciji i narativnom elanu, dobija univerzalnu vrijednost u svakom i najsitnijem detalju.

Filozofska ideja ili politička teza, inkorporirane u romanesknu tvorevinu, više izražavaju doktrinarnu opsesiju autora nego što izražavaju tjeskobu i tragična iskušenja protagonista. Politički roman, međutim, shvata

---

realnost kao sistem nezaobilazanih odnosa koje čovjek svjesno prihvata ili odbacuje sa svim posljedicama koje iz toga proizilaze. Politički roman sadrži svijet koji obnavlja iskonsku dramu čovjeka u sukobu sa ustanovama i društvom; društvo je pri tome i njegov životni prostor, i njegova jedina šansa, i njegova sudbina.

U tom smislu politički roman ne sadrži ni apologiju ni eksplicitnu kritiku ideologije. Autorov kritički angažman izražava se u obliku simboličkih struktura čiji se smisao ne može izjednačiti sa sadržajem ideje ili uvjerenja. No, uza sve to, i ideologija i politika, koja je njen institucionalizovani oblik, prisutne su u romanu kao sistem odnosa unutar svake ljudske zajednice i u okviru svakog oblika upravljanja. Čovjek pripada sistemu i pridržava se njegovih zakona, ali ne prevashodno kao pobornik neke ideologije ili u ime neke političke stranke: on je za sistem vezan svojom ljudskom i društvenom situacijom, ukupnošću svoje djelatnosti i svojih uvjerenja, nadama koje ulaže u svoje projekte. Stoga politički roman nije puko jukstaponiranje romanesknog pisma i političke poruke; to je sinteza iskustva i izazova, to je priča o sukobu između individualnih zahtjeva i kolektivne represije, priča prožeta duhom otpora prema svijetu u kome nasilje odnosi prevagu.

Kao reakcija kritičke svijesti na zvanične obrasce, roman teži ka “restrukturiranju čovekove slike” (M. Bahtin), što označava početak sekularizacije legendarne prošlosti i ukidanje “hijerarhije vremena”, kao i uvriježenih predrasuda da je veliko i značajno samo ono što se desilo u prošlosti. U političkom romanu taj sukob između čovjeka i predrasuda, odnosno zvaničnih normi, dobio je oblik dramatičnog suočenja i borbe za goli život. Na istorijskom poprištu, zahvaćenom iracionalnim silama u paklenom ritmu konfrontiranja, junak političkog romana diže svoj usamljeni glas protiv logike Države. On ne prihvata situaciju u kojoj samo trpi istoriju i u kojoj se sloboda shvata kao horizont podaničkih prava.

Za razliku od političkog romana, roman sa tezom nema prevashodno tragičnu strukturu niti se tematski odnosi na sukob pojedinca sa sistemom, svojstvenim totalitarnom režimu. Romani s tezom Morisa Baresa (*Iskorijenjeni*), Pola Buržea (*Učenik, Etapa*), Emila Zole (*Istina*), Jevgenija I. Zamjatina (*Mi*), Oldosa Hakslija (*Vrli novi svijet*), Luja Aragona (*Gospodske četvrti*), Fransoa Morijaka (*Klupko zmija*), Pola Nizana (*Trojanski konj*), Džordža Orvela (*Životinjska farma*), Ž.-P Sartra (*Djetinjstvo jednog šefa*), Simon de Bovoar (*Tuđa krv*), ne mogu se podvesti pod zajednički stilski i ideološki imenitelj. Njihove teze proizlaze iz različitih duhovnih i idejnih osnova i ocrtavaju profile ljudskih sudbina koje se ne mogu upoređivati.

Roman s tezom sadrži poruku i podržava određene političke, filozofske ili religijske stavove.² Politički roman, naprotiv, ne ističe tezu niti upućuje bilo kakvu poruku; on svjedoči o situaciji stradanja i istražuje dramu te situacije. Pisac političkog romana ne poziva se na istinu, jer ona nema nikakvu težinu u društvu u kome je nametnuta zvanična istina. Politički roman, uostalom, nema šta da dokazuje. Odgovori su, kao i u tragediji, dati prije nego su pitanja i postavljena, kako bi rekao Lukač. Ako više voli ljude nego ideje, pisac političkog romana želi staviti do znanja u kojoj mjeri ideje mogu biti pogubne za čovjeka. Ta opasnost od transformisanja ideje u ustanove represivnog sistema je stalna i ne zaobilazi nijedan režim. Svi drugi sukobi – socijalni, ekonomski, religijski, generacijski – djeluju samo kao pokretna kulisa epohe; jedino sukob pojedinca sa sistemom dobija obim istinske drame i u tom razdirućem sukobu politički roman prepoznaje istorijsku nužnost i ljudsku tragediju.

Uprkos iznenadnom padu totalitarnih carstava, politički roman ne zastarijeva sa epohom koja mu je udahnula život. Tačno je da on najčešće opisuje svijet neostvarenih ciljeva i iznevjerenih nada, svijet u kome su revolucionarni ideali pretvoreni u idole režima, u kome novu vjeru brane inkvizitori nakon što su je napustili “otpadnici” i martiri. Ali njegovo tematsko polje se širi svuda gdje su ljudi žrtve kolektivne zasljepljenosti i masovnih progona, svuda gdje pojedinac – bez zavičaja, lišen slobode, proganjan i ugrožen, ne može biti u pravu protiv sistema. Na taj način politički roman svodi tragični bilans čovjekovog položaja u istoriji i šansi njegove akcije. Jednom riječju, koncipiran kao kritička refleksija o ljudskoj sudbini, politički roman svjedoči o tragičnim osnovama moralne i egzistencijalne situacije čovjeka suprotstavljenog totalitarnim silama. U tom smislu, u svim velikim romanima nalazimo elemente političkog romana na koje smo se pozivali tokom ove analize.

Politički roman i ljudska sudbina (nekoliko primjera)

Politički roman, posvećen razmatranju čovjekovog položaja u svijetu, najčešće tematizuje sukob između pojedinca i zajednice, između prirode i istorije – glavnih pokretača čovjekove drame u društvu u kome su snažno uzdrmani etički kriteriji, a načela slobode dovedena u pitanje. Romanopisac slijedi tu liniju sukoba koji, ne ograničavajući se na područje psihologije i morala, obuhvataju cjelokupan čovjekov život. Policijski teror, političko

---

² S. R. Suleiman, *Le Roman à thèse*, PUF, 1983, str. 14.

---

licemjerje, potčinjenost totalitarnim autoritetima, socijalna i rasna marginalizacija – sve su to univerzalne pojave koje susrećemo u svim ideološkim kontekstima i svim tipovima upravljanja. One sačinjavaju suštinu čovjekovog položaja i određuju njegovo socijalno ponašanje. Romanopisac u tim pojavama razotkriva i raskrinkava nesklad između individualnih zahtjeva i društvene prinude nametnute u ime kratkovidog pragmatizma ili nedokučive utopije. Stoga i taj sukob, u kome se protagonisti bore da bi preživjeli ideološki ili policijski pritisak, poprima karakter čovjekovog osvješćenja o sopstvenom podaničkom položaju. Počev od tog sukoba, slijedićemo nit koja povezuje različite romaneskne svjetove – inkarnaciju neizvjesnosti čovjekova bića u suočenju sa totalitarnom logikom.

Čovjekov položaj u romanima Malroa, Pasternaka, Ribakova ili Selimovića, uprkos razlici individualnih tragedija, sadrži više zajedničkih odrednica jedne klime terora i nasilja: čovjek proganjan zbog svojih ideja na kraju popušta pod pritiskom ustanova i kolektivne zaslijepljenosti.

Političke mehanizme totalitarnog režima ne sačinjavaju samo ključni elementi koji osiguravaju vršenje vlasti; oni se proširuju na ukupnost društvenih djelatnosti kao i na intimni život svakog pojedinca. U svijetu ozvaničene diktature politička zbivanja, čija matica zahvata i pojedince i čitavo društvo, ostavljaju snažno obilježje na svakom čovjeku. Njihov obim je tako širok da ne izostavljaju ni jednu oblast života. U takvoj situaciji čovjek je suočen sa legalizovanim nasiljem. U tom smislu politički roman upućuje na svijet koji izgrađujemo čitavog života prije nego što on iščezne u vlastitim ruševinama. I upravo to bolno jedinstvo čovjekove vezanosti za svijet i njegovog tragičnog osjećanja o neopozivosti te situacije daje romanu njegovu političku dimenziju. Politički karakter romana ne proizlazi, dakle, iz ideološkog opredjeljenja protagonista, nego iz samog načina postojanja i podnošenja vlastite situacije.

U romanesknoj viziji Meše Selimovića (*Derviš i smrt*, *Tvrđava*) do degradacije vrijednosti dolazi na nivou moralne savjesti, suprotstavljene izazovima i iskušenjima političke sfere. Usrdni vjernik i rafinirani intelektualac, rukovodeći se načelima kuranske etike, derviš Nurudin, iznenada suočen sa cinizmom političkog svijeta, postaje žrtva moralne pobune koju je sam pokrenuo. Svojim angažmanom pokušao je da pomiri ideju pravde sa političkom praksom, zanemarujući činjenicu da vlast, daleko od toga da štiti demokratske principe, izražava volju i interese moćnika. Nakon takvog iskustva, Selimovićev junak uviđa da norme političkog života određuju i samu prirodu čovjekove egzistencije; moralne vrijednosti su u tom slučaju puke fikcije.

Nasuprot tome stavu, Pasternak, opsjednut traganjem za vrijednostima koje transcendiraju košmare historije, pripisuje svojoj vjeri univerzalni karakter. Njegova vjera je spasonosna čak i kad njegovi protagonisti stradaju pod teretom tragedije (Jurij umire, Lari se gubi trag). Ljubav ta dva lika daleko prevazilazi okvire strasti: ona simbolizuje elementarnu snagu, jedinu sposobnu da odredi smisao njihovog života. Pošto je za Pasternaka historija samo razočarenje i podvala, njegov cilj je da pronade smisao koji bi, prevazilazeći neizvjesne obrte revolucije, u činu sublimacije pomirio stvaranje (kao najviši oblik ljubavi) i žrtvovanje (kao krajnji oblik posjedovanja).

Anatolij Ribakov, sa svoje strane, nastavlja refleksiju o političkom sistemu i odnosima između pojedinca i ustanova režima, refleksiju čiji korijeni sežu sve do antike (Platon, Aristotel, Ciceron). Mislioci renesanse su već otkrili tajne mehanizme vlasti i njeno podmuklo i perfidno naličje (Đan Batista Viko, Makijaveli, Montenj). Filozofi prosvjetiteljstva su formulirali oblike vladavine i definisali pokretače na kojima ona počiva (Monteskje, Ruso). Što se tiče totalitarnog režima i načela diktature, Ribakov insistira na činjenici da je strah primarni pokretač funkcionisanja režima i bitno svojstvo kolektivne psihologije njegovih podanika; pri tome, režim je podređen strogoj hijerarhiji čiju osnovnu shemu i glavna usmjerenja utvrđuje direktno glavni vođa. Svi podanici su prisiljeni da na čitavoj skali nomenklature bez rezerve prihvataju direktive viših instanci; svaki funkcioner ili rukovodilac, na svim nivoima odgovornosti, živi u strahu, užasnut idejom da neće uspjeti da provede direktive ili opravda "istine" koje se održavaju samo snagom autoriteta koji ih izriče.

U toj klimi sludenosti i sveopšte panike, sve vrijednosti su degradirane i svi principi omalovaženi. Na taj način je moguće da i nepostojeće krivice postanu predmet istrage i uzrok zlostavljanja ili najtežih kazni. Svaki postupak, čak i najbezazleniji, može izazvati podozrenje i pokrenuti istrage i progone, prije nego što se završi nepravednom i neprimjerenom kaznom. Logika u montiranim procesima ne slijedi argumente zdravog razuma – ona je usmjerena ka fabrikovanju dokaza koji bi trebalo da potvrde "krivicu" svakog optuženog.

Politika je, kako je percipira romanopisac, sveopšta rušilačka sila usmjerena na čovjekov moralni integritet i na njegovu fizičku likvidaciju. Bilo da se radi o policijskom teroru, pogromima, deportacijama, političkim procesima ili, pak, o ideološkom varvarstvu, politika, kao čovjekov egzistencijalni okvir, postaje determinirajući faktor njegovog ponašanja.

Kad je u službi ideologije koja se pretvorila u ratnu mašinu, politika napušta svoj varljivi privid i razotkriva svoje zastrašujuće lice: ona tada nije samo obična društvena snaga, otjelovljenje programskih načela izgrađenih na osnovu određenog fonda ideja, nego oblik kolektivne zaslijepljenosti koja za sobom povlači mase u nepovratan i koban vrtlog. Kurcio Malaparte, u svom romanu *Kaputt* (1943), s nemilosrdnom pronicljivošću optužuje varvarstvo hitlerizma, koje je poprimilo obim sveopšteg nacionalnog ludila. Hitlerovska osvajanja i katastrofe koje su ih pratile, mimo svih normi zdravog razuma, nastavljaju se kao slijed strateških operacija. Istočni front, na kome se odlučuje o sudbini milionâ ljudi, predstavljen je kao vojna operacija koja više ne obavezuje ni političke rukovodioce ni ideološke naručioce koji su je pripremili. Zajedljivim humorom i morbidnim smislom za užase, Malaparte suprotstavlja veliki san o nacističkim osvajanjima iskustvu ratnika koji se hrane leševima svojih drugova u bici kod Smolenska ili prizoru djece čija je jedina zabava da gledaju kako im strijeljaju majke. I zaista, svuda gdje totalitarni režim postaje svemoćan, ljudska tragedija doseže svoj vrhunac. Svaki osvajački poduhvat s prekomjernim ambicijama vodi ka najvećim stradanjima. U romanima *Koža* (1949) i *Kaputt* Malaparte ocrtava užase ideološkog varvarstva čiji tragovi nisu iščezli sa svršetkom Drugog svjetskog rata.

Rat, kao tragični ishod svake osvajačke ideologije, ispostavlja se kao najefikasniji instrument kolektivnog terora. Pojedinaac, sveden na anonimni toččić paklenog mehanizma, strada u ime vrijednosti koje su mu strane ili nepoznate. Politička misao, prevedena na vojnički jezik, ostavlja neizbrisiv pečat na čovjekovo cjelokupno ponašanje i način njegovog postojanja. Na tim osnovama politički roman gradi dramu čovjekove ugroženosti u svijetu “nejednake moći” i arbitarnih postupaka.